

Дубо к № 205

кн. I.

СІЧ.

кн. I.

Літературно-Науковий і Педагогічний Збірник.

Грицько Чупринка.—Museum.
Валеріан Підмогильний.—Гайдамака
Валеріан Підмогильний.—Ваня.
Валеріан Поліщук.—Краса.
Валеріан Поліщук.—Дош іде, співа й ридає.
П. Устяк.—Гірські потоки.
Т. Романченко.—Хай сонце ясне догорає.
Т. Романченко.—Море.
Д. Явір.—Встань, народе!
Д. Явір.—О, почекайте, не тужить.
Валеріан Поліщук.—Турганець.
Валеріан Поліщук.—Порох людський.
Дмитро Чернявський.—Туга.
Гете.—Порада.
В. Юноша.—Островський і Карпенко-Карий.
Ф. Дубішев.—Самостійне писання в школі.
Дмитро Чернявський.—Доісторичне минуле України.
Скалки життя:
Ілько Кирнос.—Also sprach Kain.
Видавнича справа в Катеринославі.
Хроніка літератури і мистецтва.

№ 59.

„Українське Видавництво в Січеславі“.

1 5 1 9.

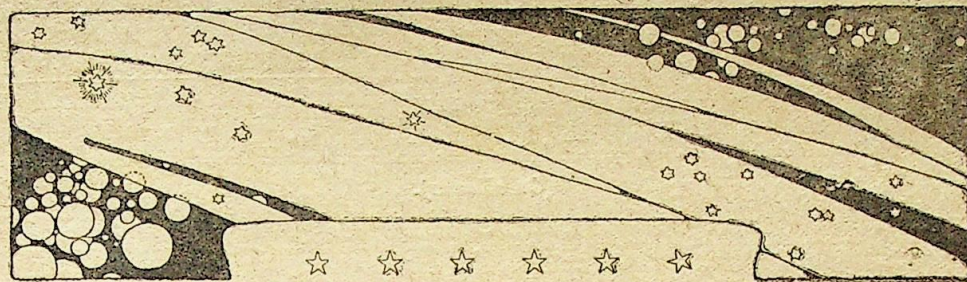
Шиб. 64

Видавнича справа в Катеринославі.

Видавнича справа в Катеринославі за першу половину біжучого року, в умовах більшовицького оригінального інтернаціоналізму, що важкою лядою накрив нас і тримав кілька місяців одірваними і відокремленими майже од всього світа і од людей, мов би з завязаними очима і клейтухом забитими вухами (що, власне, зосталось і на пізніший післябільшовицький час), зазнала чимало перешкод. І справді, як могла розвиватися українська книжкова продукція, коли видавець високим тином одгорожений був од письменника і читача, од продуцента і споживача, коли влада на кожному кроці ставила препони, для годиться лицемірно виправдовуючись незалежними обставинами: друкувати ти, мовляв, маєш повну волю, але паперу для тебе немає, бо потрібен він для „советских“ видань. Цілком натурально, що в таких умовах мусили замовкнуті деякі дрібні наші видавництва, як „Стежка“ і „Стежка додому“, керманічі яких вибули з Катеринославу; і „Слово“ та видавництво Кащенко. Не кидали своєї праці, власне, тільки „Українське Видавництво в Катеринославі“, „Каменярь“ і „Союз Споживчих Товариств“.

Українське Видавництво в Катеринославі, що в грудні минулого року було матеріально майже зруйноване, коли, під час нападу на Катеринослав Маїна, згоріла його книгарня, книжкова комора і друкарня, згодом загоїло свою глибоку рану, в травні місяці навіть реорганізувалося на нових кооперативних підвалинах, під назвою „Українське Видавництво в Січеславі“, взялося знову до чергової роботи і до цього часу надрукувало такі книжки: А. Кащенко. „Борці за правду“. „У запалі боротьби“. „Кость Гордієнко-Головко“. „Під Корсунем“. „Над Кодацьким порогом“. „На руїнах Січі“. „З Дніпра — на Дунай“. „Зруйноване гніздо“. „Запорожська слава“. „Славні побратими“. „Дніпрові пороги“. „Історія Запоріжжя“. Мамин-Сібіряк. „Старий горобець“. „Поганий день Василя Івановича“. „Пригоди статечної миші“. „Моя хата скраю“. — В. Корнієнко. „Запорожський О. Кривинюк. — В. Степовий. „Іван Котляревський“. — „Сірко“, народня казка. — „Малюйте, діти!“, кн. 2. — Незабаром має вийти з друку: Т. Г. Шевченко. „Кобзарь“. — Ухвалено до друку: Я. Якуша. „Географія України“. — В. Кошик. „Букварь для глухонімих“ з малюнками Магалевського, Погрібняка і Горбоносова. — Ф. Дубішев. „Темник“, а також готується до друку цілий ряд збірничків народних казок і невеличких популярних брошюрок. — На далі Видавництво має провадити свою справу більш систематично, по певному плянові, який охоплює цілий ряд цікавих галузів мистецтва, науки, публіцистики і педагогіки. До Видавництва, врешті, перейшов і літературно-науковий і педагогічний збірник „Січ“, що спочатку мав виходити як журнал-місячник під фірмою Катеринославського Українського Учительського

Кн. I.

СІЧ

Кн. I.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ І ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗБІРНИК.

ГРИЦЬКО ЧУПРИНКА.

MUSEUM.

Схились уважно в храмі Клії
До зламків давньої краси:
Тут всюди спомини та мрії
Про давні дії і часи;
Тут єсть знаки дитинства націй,
Юнацтва пращурів твоїх,
Знаряддя творчості і праці
В змаганнях вічних життьових;
Тут грають відблисками слави
Затерті вічністю віки
І в млі холодної уяви
Огні запалюють палкі,—
Огні тасмного горіння,
Що переходять з роду в рід,
Із покоління в покоління
І кличуть людність до побід;
Тут із епохи кам'яної
Нам свідчить кожний кремінець
Про силу праці запальної,
Що мав в житті народ-борець;
Тут є свідочтва влади й слави
І сили волі без кінця,—
Не раб ледачий і лукавий
Створив культуру з кремінця!
Так не сумуй же в храмі Клії,
Іди працой, іди гори
І всі бажання, всі надії
В нове життя перетвори!..

ВАЛЕРІАН ПІДМОГИЛЬНИЙ.

ГАЙДАМАКА.

(Оповідання).

I.

Це було року 1917. Коли зав'язалась бійка між гайдамаками й червоногвардійцями, то до гайдамаків прийшло два учні сьомої класи К-ської гімназії й запропонували свої послуги. Їх прийняли з радістю, бо людей було мало, дали їм по винтовці, дали ремінний пас з набоями, й учні стріляли, вартували, носили крадькома з вакзалу кулеметні ленти, спали й їли, як справжні козаки.

Гайдамаки бились чотири дні напружено й з запалом, а одвієї ночі старшина, побачивши, що справа програна, звеліла тихенько виступити з міста; вкупі з ними виступили й два учні сьомої класи.

Перший з їх був високий на зріст, кремезний юнак, з кучерявим розкішним волоссям, орлиним носом, похмурий і мовчазний. Він пристає до гайдамаків того, що чув, ніби то в їх багато зброї, й хотів здобути собі пістоля. Тоді серед учнів старших класів була мода носити з собою в класу пістоля, баришувати їми й гратись на лекціях. Пістоля коштував дорого, а у похмурого юнака з орлиним носом завше бракувало грошей і він не міг його собі купити. Але з першого кроку юнакові не пощастило: йому дали винтовку, а пістоля, не дивлячись на його найенергійніші заходи, не довелося одержати. Через це він зробився ще більш мовчазним і хотів уже кинути гайдамаків, але відступили вони так несподівано, що він не потрапив вже проскочити непомітно додому.

Другий учень був невисокий, худий і слабосильний. Він прийшов до гайдамаків того, що був зовсім розчарований у житті й навіть серйозно думав про самовбивство. Йому так обридло своє безсиле тіло, своя худорлявість, випнуті маслаки на обличчі, що він сумував иноді довго й болісно иноді плакав і проклинав усе на світі вродливе й чудове. Коли він думав про своє життя й життя взагалі, то воно здавалось йому маленьким, нікчемним і тонким, як він сам. Бог, до котрого звертався він з гарячими молитвами, не допомагав йому й тільки мовчки дивився з величнього темного образу. Він хотів проклясти й Бога, але не повернувся язик.

Першого учня звали Васильом; другого—Олесом. Але про імена їх ніхто не спитав, і коли до їх звертались, то просто казали „ви“.

Коли рідне місто, де були батьки, школа, знайомі, темніло вже ззаду невиразною плямою, над котрою манячили високі фабричні коміни, що,

здавалось, зараз упадуть і віллються в загальну темряву, Василь похмуро сказав:

— Вже відступили.

Олес, котрому було боляче кидати рідні місця, батьків, яких він любив і котрі його любили, змахнув непрохану сльозинку й радісно підтакнув:

— Авжеж відступили.

Спереду дивилась на їх снігом крита рівнина, величчя, як віра, неосяжна, як кохання, незрозуміла, як банність. Люди йшли, сунулись уперед, а вона відходила назад спокійно й задумливо. Рівнина мовчала; жадного згук не було чути, люди ступали тихенько й не розмовляли, щоб не порушити тиші. Навкруги під проміннями місяця синіли сніги, й здавалось, що це перед очима не снігова рівнина, а безкрає глибоке море. Від цієї думки робилось трошки моторошно й люди горнулись один до одного.

— Дай цигарку,—попрохав Олес.

— Далеко доставати,—відповів Василь, нахилився, взяв пригоршнею снігу й почав поволі жувати його.

Олес хотів спитати ближчого гайдамаку, куди вони всі йдуть, але мовчання снігів скувало йому губи, гнітило його й йому хотілось плакати. Він оглянувся назад: міста вже не було видно й ззаду стало вже так само синьо, як і спереду. Олес напруженням волі примусив себе не заплакати.

Вдома Олес звичайно вставав пізно, бо вчилися в його школі після обіду, і в одній білизні підходив до свічадла, котре вважав за єдиного вірного і правдивого приятеля. Тут він починав ретельно дивитись на себе з ненавістю й призириством, не минаючи ні одного клаптига своєї жовтої шкіри. Сорочки він ніколи не застібав і тому було видно худі, як дошка, груди, на котрих випинались смугами ребра. Шия була довга, тонка й на їй незграбно сиділа висока голова. Олес вдивлявся в своє обличчя й воно здавалось йому плямою, одноманітною, невразною й рівною. Не було помітно ні носа, ні очей, ні рота. Він одходив тоді трохи далі від свічадла й показував сам собі язика; потім напружено вдивлявся, стискавав кулаки, сварився довго й зосереджено, вкладаючи в цей жест всі свої сили, й шопотів придушено:

— У, проклятий, проклятий...

Олеся не любили дівчата, певніше, не помічали його; це було образливо й жорстоко. Він був не дурний, але й не дуже розумний; розумний власне остільки, щоб розуміти, що він поганый, нецікавий і нікому непотрібний. Товариші ставилися до його чудно: коли він приходив до класи,

то вони весело тискали йому руку, а потім зразу ж забували про його. Коли він підходив до гурту під час якоїсь розмови чи наради, то балачка провадилась так само, ніби то ніхто й не підійшов. До сьомої кляси він цього не помічав, а тепер помітив одразу й зрозумів, що він непотрібний. Від свідомості своєї непотрібності він мучився й плакав.

З «квітами й вершками» кляси він не міг зійтися й пристав до «камчатки». Тут, щоб бути прийнятим до гурту, вимагалось тільки знання масних анекдотів. Для того, щоб не відставати від «камчатки», Олесь попросив повести й його до повії, до котрої ходила вся доросла частина кляси. Його повели й він з одчасем ввірнув в bagno роспусти, ввірнув увесь з головою, ногами, душею. З огидою згадував Олесь маленьку кімнатку, в котру налізало одразу чоловіка з п'ять; в кімнаті перед іконою завше блимала лампадка і за ситцевою заслоною стояло ліжко. Кожної суботи Олесь ходив туди з співучнями, захльобувався й потонав.

А вдома на самоті проклинав усе: й співучнів, і повію, й життя. Молився він довго й часто, але Бог не міг або не хотів йому допомогти.

Коли гайдамаки прийшли в найближче село, то Василь сказав:

— Я вертаюсь додому.

В його кишені лежав пістоль, хоч і не дуже гарний, але всетаки пістоль, із котрого можна було стріляти й котрий можна було продати в скрутну хвилину.

— А я далі йду,—одмовив Олесь.

Він хотів попросити Василя зайти до батьків і переказати, що він, Олесь, живий і здоровий, бо він знав, що батьки його дуже люблять і зараз помирають від туги, але визнав, що це слабодушність, і нічого не переказав.

День перебули в селі, а вночі знову пішли далі. Знову мовчали синьоваті сніги, мовчали люди й земля. Серце Олесь колотилось турботно, але згук його був порожній і розгублений. А в грудях скупчувалися важкі хмари, підступали до горла поволі й рішуче, душили, лоскотали, але Олесь напруженним волі опановував себе й не плакав.

II.

Олесь уже третій день відступав з гайдамаками з міста. Чого він пристав до гайдамаків, а не червоногвардійців—він і сам не знав. Він тільки постановив полізти туди, де вбивають.

Як вирушили з міста, гайдамаків залишилось щось біля сотні чоловіка. В надії сполучитись з вільними козаками околишних сел, вони прямували на велике село Мартинівку, де був збірний пункт вільного козацтва. Коли ж гайдамаки підступили до села, то виявилось, що вільні козаки сами

розброїлись під впливом чуток про успіхи червоногвардійців, а також і тому, що місцеві селяне схилились на бік більшовиків. Селяне навіть не пустили гайдамаків у село, щоб не накликати на себе помсти червоногвардійців. Даремно отаман загону, вродливий і кремезний осаул Дудник, переконував їх озброїтись і сполучитись з ними, щоб укупі боронити інтереси „нашої рідної України“. Селяне згоджувались, що боронити Україну треба, але озброїтись не захотіли і в село не пустили. Гайдамакам нічого не залишалось, як повернути від села.

— Ось вам і українці,—казав Дудник козакам, що оточували його навкруги, пересипаючи свою промову московською лайкою.—Дочекались допомоги! Що ж, хлопці, мабуть по домам. По-одиноці, щоб червоногвардійці не перебили. Хто хоче, хай зараз іде, хто не хоче, хай піде з нами переночувати в маєток. Тут за п'ять верстов. Ну, рушайте.

Рушили. Олесь уже ледве тягав ноги. Він шкодував, що не пішов до червоногвардійців. Ті хоч б'ються, грабують, а ці лише відступають без бою, та ще й до того расходяться.

Ноги боліли страшенно. Як переходили через якусь маленьку річку, Олесь провалився на льоду, й черевки, хоч він їх і сушив на вогнищі, зробились шкарубками, тісними й немилосердно терли ноги. Останній час він робив так: спершу йшов швидко й випережав усіх; потім лягав на сніг і спочивав. Коли його наздоганяли вже останні, то він знову біг уперед і лягав. Інакше він не здолав би йти. Руки зовсім задубили від морозу й пальці ледве ворухились. Важка ввентовка й харчі різали плечі. Кілька разів він хотів залишитись по дорозі й тільки копкування гайдамаків, людей, схожих на волів, примушували його залишитись. Олесеви не хотілось бути слабкішим од усіх. Потім і становище гайдамаки по своїй охоті вимагало від його особливої ширости.

Гайдамаки ставилися до його з легеньким презирством. Вони майже не розмовляли з ним. Тільки один, подивившись на гарну смугаву шапку Олесь, запропонував йому помінятись. Олесь з радістю взяв його потерту, засмальцьовану шапку й віддав свою. Він був радий зав'язати з ними які-небудь стосунки, але нічого не міг знайти спільного з цими похмурими людьми. Так само, як і в клясі, тут він був непотрібний і самотний.

Нарешті, прийшли до маєтку якогось дідича, котрий давно вже забіг безлиху з дому, щоб не зарізали селяне, й зайняли головний будинок. Наварили каші, повечеряли. Наготували кулемет, постановили варгу й залягли спати. Олесь давно не спав уночі, та ще й у хаті. Простеливши шинелю, він з раюванням простягся на підлозі. Душі було також спокійно, як і тілові. Олесь позіхнув і почав гадати про те, куди йому йти звідсіль. Грошей було мало, а додому далеко. Може хто з козаків буде в місто

вертатись, то вкупі й підуть. Промайнуло обличчя матері й зробилось важко. Потім Олесь заснув.

Прокинувся він від стрілянини. Не розібравши, що коїться, Олесь хотів вибігти на двір, але почув, що там навипередки тьохкали два кулемети. Хтось гукнув йому:

— Ей, ти! Годі спати! Червоногвардійці!

Це слово прочумало Олесь. Він обережно взяв винтовку й поплазував по підлозі до виступу стінки, бо кулі вже почали бити вікна, залітаючи в кімнату. Олесь сховався за виступом і, висуваючись обережно, почав стріляти крізь вікно. Серце тпалось швидко, і думалось про те, як би швидче й зручніше встромляти обійми. Одного разу струмок кулеметних куль залетів у кімнату й заторохтів по стінці. Олесеви захотілось виплигнути із схованки під кулі, але струмок раптом зник. Винтовочні кулі свистіли понад самим виступом і було вже небезпечно стріляти. Одна з куль дряпнула Олесья по руці й розірвала рукавичку.

— Добре, та мало,— посміхнувся він.

Зненацька стрілянина почала стихати. Чути було вигуки: „Ми здаємося. Годі стріляти! Хлопці, кидай зброю!“

— Це наші здались. Ось і фінал бою.

Олесь неодмінно хотів іти в атаку, а бій скінчився. Це викликало в йому чуття глибокого незадоволення. Він шпурнув рушницю й вийшов на двір. Будинок був очеплений червоногвардійцями й вони відбирали у гайдамаків зброю. Старшини й гайдамацький писар були пов'язані; кілька червоногвардійців роситували щось у отамана, а той мовчав і дивився у бік. Олесеви за гомоном не було чути, що саме вони питають, але було видно, що червоногвардійці починають звиріти. Один із їх ударив Дудника по щоді. Той стиснув зуби й зробив крок уперед; навкруги все стихло.

— За що це вони його?—спитав Олесь гайдамаку, котрий стояв поруч з ним.

— Та він, як усі здались, ще стріляв із кулемета й забив їхніх чоловіка з шість.

— А нащо було здаватись? Іх же небагато.

Гайдамака здвигнув плечима й одвернувся.

— Запорожці!—подумав з презирством Олесь.

А тим часом червоногвардійці почали гукати:

— До стовба його, до стовба!

Отамана потягли й поставили біля стінки. Чоловіка з десять одійшло від його кроків на кілька й націлились. Олесь зрозумів, що отаман уже загинув, і він нічим не може допомогти йому. Він подивився на Дудника й здивувався його спокою й байдужности. Жадний м'яз не рушився на його

обличчі, тільки очі дивились похмуро-похмуро. Не хапаючись, Дудник хрипучим голосом проказав:

— Хлопці! Не забувайте мене й Україну!

Гайдамаки поскидали шапки.

— Не забудем,—гукнув Олесь з запалом, підносячи руку з шапкою вгору. Всі оглянулись на його, й Олесь засоромився.

Грюкнув залп, і отаман, незграбно ступивши вперед, важко впав навколюшки, кілька хвилин залишився в цій позі, а потім простягся лицем до землі. Олесеви раптом захотілось додому, захотілось спокійно сидіти в своїй кімнаті в теплі й читати. Незабаром дві години—час іти до школи. Олесь похапцем обідає й швидко йде, щоб не спізнитись. Ось у класу, після другого дзвоника, входить маленький, старенький вчитель малювання в кашкетці й кальошах, щоб не застудитись; за ним кілька чоловіка несуть різні приладдя: підставки, орнаменти, гіпсові руки й голови. Всі учні підводяться й кажуть гуртом:

— Шанування й поважання глибокої старости дідушеві, Андрію Петровичу, що прослужив сорок сім і три роки.

— Спасибі, голуби мої, спасибі,—каже Андрій Петрович.—Ну, маюйте собі з Богом.

— Андрій Петрович, можна тихенько заспівати?

— Співайте, тільки не дуже голосно.

Затягують: «Ой, у лузі», «Шабленку». Співають і малюють. Коли співи обличуть, починають розповідати що-небудь цікаве, сміються. Андрій Петрович сидить коло груби, грів старечі кістки й кожного разу неодмінно питає:

— Ну, панове, як же наша революція?

Цього питання вже досить, щоб почались політичні змагання. А Андрій Петрович під палкі промови тихенько дрімає на стільці. Ніхто його не буде й йому, сонному, не роблять капостей того, що він нікому не заважає.

Чується дзвоник. Андрій Петрович прокидається, натягає кашкетку і йде до дверей. За ним шикуються уся класа: хто несе шитки, хто підставки, хто так іде. Як вийдуть у коридор, то затягають Андрію Петровичу: «Со святыми упокой» і «Вічну пам'ять». Дідусь іде попереду й радісно сміється: йому приємно, що учні його люблять. А ззаду підіймають до гори підставки, ніби то хоругви. Так проважають його аж до вчительської, а потім...

— Хто ти такий?

Олесь здригнувся; перед ним стояв червоногвардієць, видно—хтось із начальників.

— Гайдамака.

— Я бачу, що не цар. Ти по своїй охоті?

— Так.

— Туди його,— хитнув головою начальник на зв'язаних старшан.

III.

Козаків пустили на волю, як невідомих, а старшинам і Олесеві накиннули обвинувачення у змові проти совітської влади, організації бунту й озброєного відпору й повідомили, що везуть їх у Харків на революційний суд.

— Ви знаєте, що революційний трибунал неодмінно засуде нас на страту?—спитав у Олесь гайдамацький хорунжий.

— Мабуть,— байдуже відповів Олесє, але не вірив у можливість своєї смерті. Його більш турбувало те, що йти не було жадної змоги. Черевники так зашкарубли і стали такими тісними, що кожний крок завдавав невимовних страждань. Олесє ішов, ледве тягнучи ноги: ступати було занадто боляче.

По шляху до станції залізничі Олесє не пройшов і пів верстви, як звалився на сніг і рішуче сказав, що далі не може йти. Прибігли червоногвардійці.

— Вставай!— гукнув на Олесь один із їх, молодий, зі злими очима й маленькими вусами.— Вставай, блазню! Ач, прокляті гайдамаки! баламутити нарід баламутять, а як лихо, то неможні які робляться. Вставай, не прикидайся!

Олесє знову сказав, що йти не може.

Тоді другий червоногвардієць з ненавистю вдарив його по ногам бато́гом. Олесеві зробилось боляче й соромно. Ударили його й в друге і ще дужче. Олесє якось похапцем схопився на ноги, зробив три кроки й упав, зовсім знесилений і принижений, лицем на сніг. Він не хотів нічого бачити й чути.

Навкруги засміялись.

— Ось вам і гайдамацький генерал!

— А ще по своїй охоті пішов! Бач, безсиле яке! Спід матеріної спідниці вирвався. Буржуй!

— Справді, що буржуй! Дивіться, пальто з смушевим коміром.

Олесє не стримався; його взяла злість того, що вони знущались над безсилим і обезброєним ворогом. Прокляті боягузи! Вміють тільки мирних людей ростилювати. Він повернувся й сказав:

— А вам заздрісно, що в мене пальто гарне? Так пограбуйте. Ви ж усі колишні злодії та душогуби!

Червоногвардійці оторопіли від таких сміливих слів.

— Е, он воно що,— протягом проказов той, що назвав Олесь генералом.— Он він куди!

— Та що ми будемо з ним возжатись? Багнет під бік та й край!

— Ні, цього не можна. Знаєш, що заборовено. А ми його до комисара. Хай розмалює його, як треба. Ходім, ти!

На Олесь найшов запал:

— Не можу я йти.

— Иш, падло! Та я тебе...

Олесє побачив коло грудей вістря багнету, але це не зробило на його жадного вражіння.

— Коли!

Червоногвардійці почали лаятись і змагатись, що робити з «генералом». Олесє лежав і посміхався; він був переконаний, що Бог не дасть йому загинуть. В той же час було приємно бачити, що він несподівано звернув на себе увагу. Олесє з радістю думав, що червоногвардійці ставляться до його не байдуже, а зі злістю. Нарешті, червоногвардійці з рушниць зробили мари й з лайками й нахвальками повесли Олесь, як зраненого. Йому було весело. Довесли до воза з зарчами й поклали там.

— Стривай, доїдем до станції,— нахвалялись вони.

Що б його не чекало на станції, а зараз Олесє був радий тому, що їхав. В ногах помаленьку ворушилася кров; Олесє почував це. Його поклали на спину й тому то було видко небо. Воно здалось Олесеві якимсь новим і надзвичайно чудовим, ніби він уперше на віку побачив небо.

— Немов я ніколи не помічав його раніш. Хмарки білі, волохаті виснуть наді мною й не рушаються. Іду вперед, а як дивяться на небо, то немов стою на місці. Не трусять. Тільки повітря холодне. Фу, чого це так руки заніміли?

Олесє підвів руки до рота й почав дмухати на них. Руки стали нагріватись.

— А як заплющити очі, то здається, що лежш на постелі. Заснути б, чи що? Де це я? А, мене везуть на станцію, там буде росправа. Я їх образив... Що ж, бити будуть чи уб'ють? Ну, нехай: все до того йде. Звичайно, я бажав цього. Чудна я людина! Зарз силкуюсь пригадати, чого я пішов сюди, чого кладу в домовину батьків— і не можу дати відповіді. А може вже й померли батьки? Я ж із дому пропав без вісті...

Серце боляче защеміло.

— Все одно, все одно край... Я вже загинув; хоч і не уб'ють тут, то все одно незабаром помру від туберкульозу. Не жити мені... А, Бог... Господи, поможи, порятує! Я ж вірю.

Олесє росплющив очі. На небі ті ж хмарки.

— Там високо недосяжний Бог. Він бачить все. А скільки ненависти!.. Я теж ішов людей вбивати, гадав найти спокій у бою. Мені молитись треба. Нема мені спасення й на тім світі, я загинув. Якось по-

кірливо я все терплю, як плоха тварина. Що падає—те я й їм. Хіба я здобув що-небудь боротьбою, хіба я боровся? «Борітеся—поборете!»—це гасло тієї партії... ес-ерів. А я хіба поборов що-небудь? Я не ес-ер... Я пішов сюди битись... так. Але не во ім'я повинности й боротьби, а з одчаю. Я тварина малодушна. Хе, хіба ж то людина, хто не вміє поставити себе серед інших людей? То ж корова. Ось мене везуть на смерть,—чого ж я не радю? Я ж шукав смерті. Дурень, хіба людина мусить шукати смерті? То вже не людина, а недоліток. Недоліток загине. Ростріляють мене—добре, залишать живим—буду жити, посадять у в'язницю—буду сидіти. Хіба ж я буду пручатись? Я вікчемність! Хе... мене може роздушати кожний. Підійде червоногвардієць, проведе ножом по горлянці і каюк, немає мене.

Олесь знову почав дмухати на руки.

— Хочеться подумати про дім, але не варто. Ну, що мені тепер? Ну, повмирали батьки, і я через годину, день, два, місяць—теж помру, Так що ж? Га? А, Бог... Може порятує. Господи, прости й помилуй... Ну, я помру, другий помре, третій... Прийде час, повмирають всі мої співучні й учителі. І нічого. Земля не перевернеться. Один раніш, другий пізніш. Господи, заступи мене твоєю благостю. Пречиста Діво... Я ж кажу, що це нічого. Смерть—дрібниця. Родився—помер. А перемешок між цими бігунами—життя. Це формула. Підставиш у цю формулу людину—кінець: помре.

Непомітно для себе Олесь заснув. Прокинувся він від голосного покрику:

— Вставай! Заснув, шельма!

Олесь схопився, протер очі. Потім засміявся.

— Як же це вийшло, що я заснув? Ви не знаєте, товаришу?

Червоногвардієць похмурился.

— Знаем вас... підмазується.

— Дурень,—подумав Олесь, і його гарний настрій вмент зник. Все посіріло навколо.

— Ходім до комисара.

— Хіба вже приїхали?

Олесь оглянувся. Дійсно приїхали.

IV.

Проти уявлення Олесь комисар був інтелігентна на вигляд людина, не обірваний і обшарпаний, а вдягнений в захисного кольору вбрання, з револьвером і шаблею. Як привели Олесь, комисар одправив усіх із кімнати й запитав:

— Ти ж що це? Гай-да-ма-ка?

Його спокійне обличчя почервоніло й заворушилось. Олесь хитнув головою.

— Га? Молокосос, ланець, хлопча, а вже контр-революціонер? Буржуй?

Ти що ж це, га? Проти кого? Проти великого руського народу? Проти пролетаріату?.. А ти знаєш, що робить нарід з зрадниками?—питав комисар, наступаючи на Олесь.—Він їх нищить! Розумієш, як комашню!

Комисар зробив рух рукою, щоб показати, як нарід нищить зрадників; Олесь оступився назад, щоб комисар його не вдарив. Але комисар уже заспокоївся й сів.

— Я представник влади народу й мушу оберегати інтереси його. Так, чи ні?

Олесь хитнув головою.

— І я їх бороню, як це личить громадянину. Молодий чоловіче, ви ще зовсім хлопчик, ви юнак. Хіба можуть бути в ваші роки справжні переконання? Ви вирости у буржуазній сім'ї, вас виховали у певному дусі, а ви своїм батькам й повірили. Чого ви сами не придивилися до життя? Ви ж знаєте, що Україна—це тільки причіпка для буржуїв. Ім аби ім'я, аби сховати за чимсь свої егоїстичні інтереси. А ви цього не зрозуміли, молодий чоловіче, і повірили зрадникам. Як же це так, га? Негарно, молодий чоловіче! А потім друге питання: нащо ви ображали наших лицарів-воjakів, оборонців від імперіялізму—славетну червону гвардію. А чи ви знаєте...

Далі комисар почав перебирати славні вчинки червоної гвардії. На столі, за котрим він сидів, стояла шклянка чаю. Олесь дивився на неї й йому дуже захотілось чаю або кави, чогось солодкого-солодкого. Комисар почав розповідати про Маркса й Енгельса. Олєсеви ще більш захотілось чаю.

— Ну, так як же? Ви зрікаєтесь своїх переконань!

У Олесь засмоктало під ложечкою, чаю хотілось до нестями. Тому то його взяла злість.

— Ні від чого я не відрікаюсь. Я боронив інтереси України й буду далі їх боронити від усякого гвалту й грабування,—різко промовив він, не дивлячись на те, що в школі в змаганнях між товаришами він мовчки тримався загально-російської орієнтації!

Комисар, побачивши, що його красномовство загинуло марно,—а він був дуже переконаний що до сили свого слова,—образився.

— А, так он як! Україну, кажеш, боронити? Ти побачиш, яка то Україна. Покличте лікаря,—гукнув він крізь двері.

— Навіщо лікаря? Ой, щось цікаве буде,—подумав Олесь з рапто-вим захопленням, і знову було приємно, що він грає тут не малу роль.

Хвилини з десяти шукали лікаря.

Комисар заспокоївся й почав продивлятися папери. Олесь стояв і нудьгував. Ні на що було давитись; на стінках кімнати не було нічого, крім звичайного й нецікавого роспису потягів, благання тимчасового уряду про підтримання й напівобірваного плакату позиви волі. Вікна кімнати виходили в сад і дерева, стовпившись коло самих їх, заступали краєвид.

Олесь цікавився, навіщо комисар наказав покликати лікаря, й не міг відповісти собі на це питання. Думка про лікаря зовсім захопила Олесь і він перебирав у голові можливі пояснення.

Міркування обірвалися з приходом самого лікаря, людини невисокої на зріст, з сивиною. Він, видно, недавно снідав або пив чай, бо ще пережовував їжу. За лікарем ввійшов червоногвардійський вартовий і став біля дверей. Лікар, привітавшись з комисаром, глянув на Олесь.

— Отсе?—запитав він.

— Так. Як ім'я й прізвище?

Олесь сказав.

— Пишіть,—звернувся комисар до лікаря.—Цього року 22 січня покарано на смерть рострілом гайдамаку по своїй охоті Олесь Привадного за непослух і опір. Присуд виконано на станції Ляпки об (комисар глянув на дзигарі) 11 годни й 45 хвилини на дванадцятку ранку. Лікар такий то. А я печатку прикладу.

Олесь, почувши свідцтво про свою смерть, не захвилювався. Просто й в голову не йшло, що жива людина може почути свідцтво про свою смерть. Він був певний, що скоїлась помилка й хотілось йому підійти до комисара, плеснути його по плечі й сказати.

— Годі комедіянта з себе вдавати. Я живий!

Потім глянув слідком за комисаром на дзигарі за своєю спиною на стінці, здивувався, що не помітив їх раніш, і побачив, що вже 11 годни й 40 хвилин. Тоді Олесь зрозумів, що через п'ять хвилин він буде лежати на землі, пронизаний десятком куль. Потім його зачеплять мотузкою й потягнуть, може, закопають, а може, й ні. Обов'язково зачеплять мотузкою. Потім він буде гнити, смердіть, шеура облізе.

Олесь почув, як почали холонути ноги. Спершу пальці на ногах, потім латки, вульша, живіт, груди. Холод, як хвиля, котився з долу до верху. Очі закрились обрусом і Олесь помітив, що кімната починає перевертатись. Він енергійно блимнув очима, обрус спав.

— Треба триматись спокійніше, байдужніше... як отаман, а то будуть сміятись. Треба молитись. Через кілька хвилин я буду перед судією. Господи, прости за все, прости за злість і за непокірність волі твоїй. Прости мені, як творінню своєму й як немогущій людині. А батько, мати? Захотілось ридати.

— Хоч би ще годинку пожити, помислити про все. Хоч все одно, все одно... Чекати смерті, катування. Хай зараз, зараз. Господи, приймай мою душу. Треба молитись за комисара й червоногвардійців... Господи, пробач ім, не видають бо, що творять. Холодний піт виступив на чолі.

— А як поставляться до моєї смерті? Хоч хто заплаче? А батько... о, він, як не помре, то заплаче. А інші? А товариші? Господи, у мене немає товаришів! Як прикро! В школі відправлять пахахиду й забудуть. Усі, усі забудуть. Там... тее... жити будуть, їсти, пити, кохати. А я? Я вже мертвий. Он свідцтво. За віщо ж я? Мені вісімнадцять років, мені ще жити та й жити... За що мене рострілювати? А, я сам шукав смерті... Ні, це не може бути! Хто це сказав, що я смерті шукав? Комисар? Бреше він...

Думки метелицею бігали, ворушились і зникали.

— Адреса батька?

— Якого батька?—запитав Олесь з нахабством.

— Твого.

— Немає у мене ніякого батька. Я нічого не скажу,—відповів він, щоб його залишили й не заважали в ці останні хвилини помислити.

Прийшов гурток червоногвардійців з винтовками, сточили Олесь й повели.

— Що я зробив цим людям, що вони будуть убивати мене? А чи не все одно? Все одно помірати. Прожив би ще десять років, прочитав би ще п'ядесят книжок, переночував би ще з десятма жінками... отже, я уже все це знаю, все куштував, не варто жаліти. Ні, ні! Боже, прости за думки. Треба молитись. Як? Кому? А, Богові... так.

Олесь почав: Отче наш, але зараз же його перопинили суворим побликом.

— Скидай пальто!

Олесь ростібнувся й кинув пальто на сніг. Морозне повітря ударило в груди й залоскотало. Раптово прибуло йому сили, енергії. Хотілось потягнутись добре, випростатись, плигати, бігти, щоб не замерзнути.

— Руки назад!

Зв'язали руки й постановили до стінки.

— Очі зав'язати?

Олесь свупчив усю силу волі й відрікся. Він хотів давнитись на обличчя тих, хто буде стріляти, але не зміг; неприймає почуття від наставлених на його рушниць, а також свідомість того, що ці рушниці будуть стріляти, покорчили його й він одвів погляд. Одначе встиг роздивитись, що червоногвардієць, який стояв проти нього, цілвся йому саме в голову. Олесь перевів очі на небо.

— Вже більш ніколи не побачу. А всі ще будуть жити... А я? За що? Може, впасти на вколюшки й благати, прости? Може залишуть життя? А як не залишуть, то мені все одно. Повзати, цілувати вбрання... Та що це я? Збожеволів? Господи, дай сили!

Голова горіла; тіло кусав мороз.

— Раз!

— Що це? Команда? Стріляють за третім разом.

Олесь глянув у бік і побачив комисара; той командував, червоногвардійці тільки цілились.

— І як у їх руки не задубили? У мене вже німіють.

Олесь поворушив пальцями за спиною.

— Уже скомандували, раз... Ой! Може, бігти? Уб'ють. Спробувати? Ні, буду стояти. А може пригнути та побігти? Ганебно. А жити ж хочеться. Чи дуже ж боляче помірати? Ударе, мабуть, дуже. Уже скомандували раз... ще два, а потім кінець.

Олесь привусив нижчу губу, щоб не закричати або не завити від жаху, тупої роспуки й чорної туги. Серце колотилось занадто міцно, аж здригувалась сорочка. Воно поволі, але дуже прудко гнало кров по тілу, так прудко, що Олесеви було важко дихати. Вдаре й стане. Потім знову вдаре так, що затремтить все тіло, боляче задзвенить у вухах і зашумить у голові—й знову спиниться.

— Два!

Серце похапцем пручнулось і боляче вдарило. Перед очима замиготіло. Олесь напружено подався трохи вперед і завмер у цім русі чекання. Коліна тремтіли. В голові була одна думка:

— Зараз, зараз, зараз...

Весь він—одне напружене чекання. Серце нервово билось, але Олесь не чув його: він боявся прослухати команду: «три», жажався, що залп застане його несподівано. Жили на обличчі надулись, очі були ростулені по краю, вуха трошки піднялись, зуби зціпились. Всі почуття сконцентрувались на чеканні слова «три».

— Відставити! Вночі ростріляємо,—гучно крикнув комисар, і всі винтовки опустилися. Червоногвардійці з реготом підійшли до Олесь, котрий застиг у напруженій позі, і розв'язали йому руки.

— Вдягай пальто!

Олесь нахилився, взяв пальто, вдягся. Він нічого не розумів. Комисар мусив крикнути—«три», червоногвардійці—стрельнути, а він—впасти й померти. Вийшло щось несподівано: комисар гукнув не «три», а щось інше, але що саме—Олесь не розібрав, червоногвардійці не стрельнули, а він не впав, а йде кудись живий. Це непорозуміння.

— Що ж це мене помилювали?

— Не дуже. Сьогодні вночі ростріляєм.

— А чого ж не зараз?

— Щоб ти знав, як Україну боронити.

Олесеви зробилось гірко-гірко. Гірко від почуття того, що як би він

був не такий нікчемний і нікому непотрібний, то його б зараз же ростріляли. А то з ним можна й погратись—він все одно не вкусить.

Олесь боляче жалкував за тим, що його не вбили....

А ранком другого дня Олесь били шокполами, а потім пустили на всі чотири вітри змученого й знервованого, ображеного й приниженого душею й тілом. І тоді він не міг вже опанувати себе й істерично плакав.

ВАЛЕРІАН ПІДМОГИЛЬНИЙ

В А Н Я.

(Оповідання).

Ранком Ваня вставав о восьмій годині, умивався, цілував тата й маму і сідав пити чай. Все це він робив похапцем, того що ранком було найбільше діла. Перш усього треба було побігти на город подивитись, чи не поспів той баклажок, котрий вже вчора почав червоніти. Треба було повиловати траву на грядках, де були посажені квітки. Потім тихенько, так щоб ніхто не бачив, вирватись з двору й побігти в степ до рівчака. Там, далеко від людей, у Вані був свій власний городець: весною він посадив там баклажків і кавунів. Правда, зійшло тільки два кущики баклажків і одна огудина кавунів, але й з цим маленьким баштаном було досить клопоту: тричі на тиждень треба було непомітно брати туди пляшку з водою й поливати.

Взагалі, до тієї пори, поки поспіє городина і її можна буде зірвати й з'їсти, Ваня мусив триматись напружено: нікому з товаришів не можна було казати про свій город, бо товариші з задрощів зіпсували б усе. А як хотілось похвалитись своєю працею! Як хотілось побачити заздрісні погляди! Але цієї втіхи дозволити собі було не можна.

Щоб усунути від себе спокусу, Ваня навіть рідше став гуляти з товаришами, а здебільшого сидів у кімнаті й будував із кубиків залізницю.

Випивши чаю, Ваня вийшов на подвір'я. Там він подивився на кабанця, котрого йому подарувала мама. Кабанець був зовсім рудий, і на його сходились дивитись усі сусіди, бо він був якогось надзвичайного кольору. Ваня дуже втішався, що цей надзвичайний кабанець належить йому, й дуже шанував його. Взявши паличку, Ваня просунув її у щілину хлівця й почав обережно чухати кабанця за вухом. Кабанець, зрозумівши ласку, вивернувся до гори черевом і захрюкав з раювання. Покінчивши з кабанцем, Ваня пішов подивитись на баклажок; той дійсно почервонів, але тільки з одного боку. Ваня зірвав його, боячись, щоб не склювали кури, і поклав достигати на хлів. Трави на грядках було мало, й Ваня постановив виподіти її завтра.

Тепер залишалось саме головне — крадькома проскочити до рівчака на власний город.

На вулиці нікого з товаришів не було; Ваня швиденько побіг на гору й спустився в долину. Тепер він ішов тихо, плутаючись у високій траві. Із трави роєм вискакували коники і з шелестом розлітались на всі боки. Десь з висока дилась пісня жайворонка — весела, потужна й легка. Спереду й з боків аж до обрію широко розгорнувся степ, одноманітний і безкрайний.

Ваня боявся степу. Він був такий похмурий і мовчазний, що як би не співи жайворонка та стрекотіння коників, то Ваня може б ніколи й не ходив по йому. Спід ніг густим туманом піднімались пахощі щебреця — важкі й доскотливі. Вони змішувались з гарячими проміннями сонця й наповняли голову солодкими хвилями близького, пожаданого сону. Трава на степу була не зелена, а жовтосіра, немов хто злий висмоктав із неї соки життя й залишав тільки нікчемні стеблини.

Ваня йшов у гліб степу. Тут не було жадних шляхів і стежок, того що сюди не їздили й не ходили. Рівчак був далеко. Його проривала дощова вода й з кожним роком він робився глибшим і страшнішим. Серед рівного степу він зненацька крутими прирвами падав униз, жовтіючи своїми глиняними стінками. Немов навмисно був вирваний шматок степу, щоб показати, що в середині степ жовтіший, ніж на поверхні.

Рівчак вився по степу, вихоплюючи то тут, то там величезні грудки землі, але скрізь був однаковий: крутий, жовтий і глибокий.

Коли Ваня в перший раз побачив рівчак, то довго, здригуючи від жаху, дивився на його страшно-мовчазного й загадково-таємного. Вані здавалось, що це ростилилась земля й чекає, щоб хтось заліз у її глибочинь. Тоді поводити, з упертою рішучістю, почнуть сходитись стінки рівчака й, не дивлячись на божевільні крики й шалену метушню, задушуть своєю необачну офіру й знову розійдуться, щоб манити людей. Спускаючись туди в перший раз, Ваня зробив крок і чекав кілька часу, чи не почнуть й справді сходитись стінки рівчака, й тільки переконавшись, що цього не буде, й заспокоївшись, робив другий крок.

Ваня почав обережно спускатись з кручі; суха глина сунулась спід його ніг, і щоб не покотитись униз, він хапався за колючі куці дерези — єдиної рослини, що зеленіла на боках рівчака. На дні рівчака яскраво палили соняшні проміння, відбиваючись від жовтих стін його. Всю вохкись висмоктало сонце із глини й сухе повітря, наповнене гірким глиняним пилом, дряпало в горлі за кожним подихом; від цього червоніло перед очима, хотілось висунути язика й задихати швидко роззявленим ротом, як це роблять собаки.

В однім місці рівчак вужчав й прохід заступили кілька дерев, що невідомо як жили в таких несприятливих умовах. Цей прохід був найстрашнішим місцем рівчака, й Ваня недурно боявся його. Одного разу, пролізаючи крізь хваткі галузі дерев, Ваня зачепився за сучок краєм сорочки. Коли він оглянувся назад, то побачив між слутаним гіллям незграбні контури чогось великого й сірого. Зрозумівши, що це люджер схопив його за сорочку й не пускає, щоб ззісти, Ваня несамовито закричав, — і цей покрик голосною луною покотився по рівчаку, — а потім рванувся й побіг, залишаючи на сучку шматок сорочки. Заходючись від диких покриків, котрі похмуру підхоплював рівчак, не озвряючись на боки і тільки чуючи, що ззаду тупотить щось важке, він упав на росипчасту землю, бився об неї головою, дряпав її руками з передсмертного жаху.

Заспокоївшись трохи, Ваня спробував було лізти наверх, але потім передумав, знайшов ціпок, ліг на землю й поплазував до дерев. Орлиними очима вдивлявся він у їх гушину, зробив шалений скок і кинувся з високо-піднятим ціпком у слутане гілля, але там уже нікого не було. Тоді Ваня сів і тихенько засміявся від радості, — люджер утік, люджер злякався!

Після такої несподіваної зустрічі з люджером, Ваня довго гадав про те, чи не краще буде йти степом трохи далі й обминати страшний вузький прохід; думка про люджера була лячна й приваблююча й міцним магнітом тягли Ваню в рівчак ті таємниці, котрі ретельно ховались між його жовтими, сипучими стінами.

Як тільки знову підійшов Ваня до рівчака, то його владно потягло спуститись у попередньому ж місці. Коли він знову наблизивсь до дерев, то не почував вічого, крім пекельного холоду. Заходили руки й ноги, на голові лежало щось важке й душило її, серце ледве билось; блідість, як у мертвяка, покрила його обличчя, й ступати було важко. Зі зціпленими зубами й стуляними кулаками поліз він у гушину, не борючись від гілля, котрі дряпали обличчя. По той бік проходу Ваня скажено закрутився від радості, що словнила груди і шукала виходу в реготі й плачу. І Ваня реготав і плакав.

Трохи далі від страшного місця на жовтих глини звертав на себе увагу клатик чорної землі. Тут, ретельно обгорожені паличками, зеленіли два кущики баклажків і огудина кавуна. Ваня випростав одну з паличок, що похилилась. Все було до ладу, як слід.

Ідучи сюди, Ваня кожного разу боявся побачити чіі-небудь сліди, крім своїх. Тоді не тільки загинув би його город, але й сам рівчак загубив би свою таємність і приваблявість. Ваня вважав рівчак своїм власним з того менту, коли прогаав звідсіль люджера. Одного разу Ваня рішуче наказав

рівчаків, щоб той нікого не пускав на своє дно, а хто б осмілювся спуститись, щоб душив того своїми стінами. І рівчак мовчки вислухав наказ, а Ваня в цім мовчанні почув ніби урочисту обіцянку-присягу.

Вертаючись додому Ваня зустрів одного з товаришів — Митьку, якого він не любив. Не любив за те, що Митька був сильніший за його, й ще за те, що Митька завжди знаходив де-небудь у лісі шолковицю або дику грушу й показував свою знахідку тільки тоді, як давали йому кілька копійок.

Тепер Митька бігав по вулиці верхи на великій палиці з батоном у руках і по його радісному широкому обличчю Ваня побачив, що той знову щось знайшов.

— Здоров, — гукнув Митька. — Де був?

— Гуляв.

— А ти знаєш, що я знайшов? Я знайшов у лісі диню. Хрест і Бог, справжня диня. Вже жовтіє.

Справа ставала цікавою.

— Покажи, — запобігливо попрохав Ваня.

Митька скрутив дулю.

— А ось не хочеш? Сам знім. Здорово диня.

Митька весело зареготав і підстрибнув на своїй коняці, а Вані захотілось ударити його. Але Митька кинув сміятись і, подійшовши близько до Вані, прошепотів йому на вухо:

— Я знаю, де Жучок.

Ваня аж хитнувся.

— Брешеш! Де?

— Еге! Так і скажу. Дай свого чорненького пістолика, тоді й скажу. Инакше й не проси.

Митька хльостнув батоном, сів на палицю й пострибав по вулиці, збиваючи ногами хмару пилу. Ваня постояв трохи на місці, а потім помаленьку пішов додому. Він був злий на Митьку й йому не вірилось, щоб той знав, де Жучок.

Ваніного Жучка покачав скажений собака і його вбили. Перед тим, як убити, Жучка прив'язали на подвіррі на шворці й так держали два дні, щоб запевнитись, що він дійсно сказався.

Перший день Жучок поведився спокійно й тільки иноді починав гелосно брехати, показуючи незадоволення своїм становищем. Вані було заборонено підходити до собаки й він здалеку дивився на його, не розуміючи, чого це Жучка прив'язали й до його не можна підійти погратись, як коли-сь. Коли ж Ваня вивозив йому хліба, то Жучок хапав шматок на льоту крутив хвостиком і скавучав.

На другий день Жучок не той став. Очі його наллялись кров'ю, зробились лютими й великими, він хрипуче брехав і рвався з шворки. Потім він підібрав під себе хвоста, підвів голову й завив спершу тихо й жалібно, а потім дику, вестримано, голосно. Ваня хотів заспокоїти його й вивіз хліба. Жучок кинувся на хліб так, як кидається собака на шпурнутий на неї камінь, почав гризти хліб, розкидаючи його на всі боки і не перестаючи хрипіти й вити.

— Жучок, Жучок, — покликав собаку Ваня.

Жучок простяг до його голову й затуманеними очима подився. В цім мов би невидючим погляді, в очах червоних і нетямучих, у розстуденім роті, з котрого текла сліна, Ваня побачив те, що зветься скажениною. Ваня не знав і не розумів, що то воно є, але зразу серцем відчув, що то сила уперта й руйнуюча, і йому зробилось боязно. Він побіг до матері й промовив.

— Мамо, мамо, як Жучок дивиться...

Ваню випровадили гуляти, а Жучка застрелили й невідомо куди за-тягли. Ваня плакав, прохав показати Жучка, але його запевнили, що той зірвався з мотузка й забіг. Ваня повірив і заспокоївся.

А тепер Митька каже, що знає, де Жучок. Правда, він візьме за те, що покаже, й біленького пістолика, трохи попсованого, але й того було шкода. Ну, й на Жучка дуже кортіло подивитись. Після обіду Ваня взяв біленького пістолика, довго дивився на його й думав. Почав було будувати залізницю, але справа не пішла гаразд. Тоді Ваня вийшов на вулицю; Митька гуляв там у м'яча. Ваня покликав його й сказав:

— За цей пістолик покажи, де Жучок.

Митька покрутив пістолика в руках.

— Поганий, але байдуже. Мати твоя не буде за його питати?

— Я скажу, що загубив.

— Добре. Ну, ходім.

— Куди?

— У ліс. Він там.

— Щож він там робе?

— Як що? — засміявся Митька. — Він же вбитий. Лежить.

Серце у Вані застукотіло й на очі набігли сльози, але він нічого не сказав. Вони пішли.

Ліс був великий і густий. Хто входев у його, той зразу потрапляв ніби в инний світ. За стіною дерев по один бік було життя, сонце, день, а по другий — смерть, холодний вечір. Тхнуло вохкою землею й рослинністю; ноги шаруділи по сіро-жовтому торішньому листі й хрустіло сухе до долу поспадале галуззя; дерева мовчазно підносили до гори свої сірі стовбури.

вкриті пліснявою й мохом. Відкілясь несло стрекотіння й дзвигання невидимих істот, що жили в лісі; це однаковітне стрекотіння й співи далеких пташок не порушали тиші, котра одвічно панувала в лісі, а навпаки, давали їй чогось закінченого, робили гармоничною.

Зверху, в темній гушавині сплетених в поцілунку верховіть, через котру не проходило світло найяснішого дня, брехали співи самого лісу— сумні, як горе, замислені, як закоханість, чудові, як запал. Ці співи кликали до чогось величавого й дивовижного, тільки не знати до чого. І скільки б не слухав—не почувеш, скільки б не благав—не вблагаєш: не скаже ліс, до чого кличуть його співи—чарівні, як радощі, запашні, як степ зелений, нестримані, як бурі льот.

Митька й Ваня взяли за руки.

— Мені боляно,—промовив Ваня.—Чого він шумить?

— Ліс? Справді, чого він шумить?

Обидва замислились і спинились.

— Я думаю, того, що йому боляче,—сказав Ваня.

— Мабуть. Ну, ходім швидче.

Вони дійшли до багновища. Ноги по кісточки грузли у липкому холодному болоті, а повітря було таке важке, пройняте цвіллю рослин й пахощами яскравих болотяних квіток, що дихати було неприємно й тяжко. Тут, коло шелестуна-очерету, на потолочній пухкій траві лежав Жучок. На боці в його, на тих місцях, куди влучила дріб, червоноліла невеликими грудочками засохла кров. Над распанаханим боком з неприємним гострим дзвиганням вилися зеленкувато-золоті мухи, налякані появою двох страшних і незрозумілих для їх істот. Потім мухи заспокоїлись, знову посідали на Жучка й почали бігати по крові, спиняючись то тут, то там, де траплялись смашні місця.

Очі в Жучка були заплющені й він поманеньку, майже непомітно ніби дихав. Ваня одразу ж побачив, як ритмічно похитувався його бік, вкритий мухами.

— Він дихає!—скрикнув Ваня.

— Справді,—прошепотів Митька.—А я равіш не помітив. Він ще живий.

Вони стояли, не знаючи, що робити.

— Знаєш що?—сказав Митька похмуро:—давай доб'ємо його, щоб не мучився...

— Як доб'ємо?—спитав Ваня.—З пістолика не можна, бо він не вбиває.

— Не з пістолика... просто каміннями або кийками.

— Давай,—відповів Ваня й затремтів.

Побігли збирати каміння й натягли їх цілу купу. Першим кинув камінь Митька. Камінь важко й придушено вдарився об бік Жучка, сполохавши мух; у багновищі заплигали жаби. Потім шпурнув камінь Ваня й не влучив. Камінь плюснувся об землю й навкруги полетіли грудки сірого, рідкого болота.

Ваня ніби образився й, схопивши в руки скільки мога було каміннів, підбіг до Жучка й на відстоянні кроку почав озвіріло бити його в голову, бік, живіт. Слідом за Ванею підбіг Митька й удвох вони шпурляли важке каміння, важко одсапуючи, не пам'ятаючи нічого й не почувачи нішого бажання, крім бажання влучити в Жучка й добити його. Обличчя в їх стали довгасті і поблідлі, иноді на їх проблискувало шаленство, а в широко розплющених очах світилось щось тупе й дике. Коли не стало каміння, в їх руках з'явилися товсті кії й ці кії лягали на Жучка з одривчастим задущеним ляскотом. У Митьки злетів з голови кашкет і ростріпане волосся, при кожному замасі кием, підіймалося до гори; в ці менти Митька був страшний.

Били доти, поки із тремтячих рук не повипадали кії. Гостре незадоволення від того, що ще хотілось бити, а сили вже не було, й невідоме м доти захоплює обурення опанувало їми. Ваня вже харчав від притоми, задихувався й ледве стояв на ногах; Митька тільки одсапував і раз по раз ковтав слину. Вони подивились один на одного й по невисловленій згоді зробили рух до Жучка, щоб схопити його, рвати на шматки, видерти очі й язика, кусати його тіло зубами, але, глянувши на Жучка, спинились: Жучка не було. Замість його лежав безформний рудо-сірий шматок м'яса.

— А а а-а...—несамовито завершав Ваня й подався навтьокі.

Слідом за ним побіг і Митька. Чиляючись за гилля, спотикаючись й знову підводячись, бігли вони, простягнувши вперед руки, щоб не вдарились об стовбур якогось дерева, того що перед очима їх манячили чорвуваті плями й крапки.

На узліссі вони спинились і спочивали кілька хвилин, не кажучи й слова. Потім поволі пішли додому. Коло дому Ваня не своїм голосом сказав:

— Нікому... не кажи.

Митька хитнув головою й, діставши з кишені пістолика, подав Вані.

— На назад... не треба...

Ваня взяв пістолика й не здивувався, що Митька віддав його назад. Вдома Ваня ліг на ліжку й заховав голову в подушку.

Він почував, що було зроблено щось негарне. Це мучило його, тягуче смоктало, й він не втримався й заплакав. Заплакав й злякався, що хтось прийде сюди й побаче його сльози та й неодмінно вгадає, що робив він за півгодини перед цим. Ваня перестав плакати і, схопивши подушку обома

руками, лежав тихенько, притулившись до стінки, щоб його ніхто не помітив. Але в середині в його переверталась важкими клубками чорна туга й надувала на тендітні груди маленької людини. Вані захотілось кудись між чужі люди, щоб ці люди думали, що він гарний, добрий хлопчик. Потім стало жалко чогось такого, що немов би уже розбите було, ростоптане й чого ніяк не можна вернуть. Ця жалість, переплітаючись і змішуючись з невиявленим жахом перед заслуженою карою, стиснула до болю груди, й Ваня заривав голосно, з великими перервами між хлипанням.

— О-о-о-о!—тягнув Ваня все голосніше та голосніше.

— У-у-у-у!—мало не харчав він, стихаючи, аж поки й зовсім затихав, ніби заспокоювався. Через мить такого непевного спокою він знову починав голосити, різких, верескливих нот досягаючи, й згодом знову затихав. Сліз не було, й тому то Вані робилось все важче й важче, немов би на груди з кожною хвилиною накладалась нова вага. В своїм риданні Ваня мов би хотів вилити свій сум,—сум серця, яке почувало, що зроблено те, чого робити не треба було,—а замість того, цей сум побільшувався, облутував Ваню, як туман неблаганий, густий і непрозорий.

— О-о-о-о!—стогнав Ваня і в цім стогнанні вже не було дитячого плачу. Це був крик матері, що бачить, як катують її дитину, це було зітхання людини напередодні смерті.

Прибігла мати й стара нянька, почали заспокоювати його, роспитуючи, що з ним сталося.

— Ванічко, Ванічко, дитино моя, що з тобою?

Ваня тільки здригував, тулячись до подушки. Йому соромно було показати своє обличчя, бо здавалось, що на обличчі написано все, й усі прочитають те, що Ваня сам уже ховав від себе у темній глибині душі.

— Я бігав і впав... ударився дуже... боляче... — проказав він з перервами, немов гикаючи.

— Що ж ти забив?

— Коліно... аж ось...

Мама нахилилась і поцілувала забите коліно. Ваня притулився до її грудей.

— Мамочко, ти мене любиш?

— Люблю, дитинко моя... рибонько...

Після пригоди з Жучком Ваня став задумливий і замкнений, потайний. До товаришів він майже не виходив і весь час сидів у кімнаті й будував з кубиків залізницю. Вчився він ретельно, добре цильнував лекцій, але у всіх вчинках його почала проглядувати неувважливність, ніби він завше гадав не

про те, що робив. Полюбив він також страшні казки і слухав їх з таким виглядом, немов би хотів знайти відповідь на якесь питання. Мати, звичайно, звернула увагу на зміну вдачі сина й навіть розмовляла про це з батьком. Але батько з'ясував її по-своєму: Ваня, нарешті, зрозумів, що йому, синові власника такого великого хутора, не личить водитись з майбутніми кучерами та льокалями. Цьому треба було тільки радіти. А що Ваня став задумливий, то це теж гарно,—може, з його вийде вчений або письменник. Мати заспокоїлась, і Ваню вже не турбували, не докучали йому.

Думку про ривчак, де був його город, Ваня гнав від себе й перестав туди ходити. Він неохоче і рідко виходив з кімнати і уникав залишатись на самоті. Навіть коли будував він залізницю, то коло його мусіла сидіти нянька, бабуся Ганна, котра колись гляділа його, а тепер просто жила в їх, плела рукавиці й дерла пірря. Коли Вані обридала залізниця, він сідав коло бабусі Ганни, брав її за руку й прохав:

— Розкажи про розбійників...

— Еч, який! Про розбійників йому! Не знаю я про розбійників. Розбійники погані люди і будуть вони на тім світі у пеклі мучитись.

— Бабусю, а хто ще в пеклі буде?

— Хто не слухається, хто б'ється, хто лається...

Ваня слухав, тулячись до бабусі.

— І будуть вони там у казанах в смолі кипіти, і будуть їх чорти, прости, Господи, залізними виделками штрикати й за язика вішати. О, Господи, прости наші прегрешення!

Бабуся позіхала й христила рота.

— Бабусю, а Жучка у рай пустять?—спитав одного разу Ваня.

— Якого Жучка? Того, що у нас був? Тож собака, нечиста тварина, хіба ж їй можна в рай? Гріх так і казати, Ваню, ох, покарає тебе Бог.

— А де ж він буде?—допитувався Ваня.

— Як де? Нігде. Здох і край.

Але не такі картини малював собі Ваня. Він ясно бачив, як Жучок бігає по зеленому райському саду, нескажений вже, чорняк, радісно гавкає, а праведники й святі Божі кидають йому хліба і м'яса. Навіть сам Бог, старенький і сивенький, з довгою бородою й вусами, як у сторожа Юхима, посміхається й гладє Жучка по шиї. І весело-весело живеться там Жучкові.

Ось инший малюнок пропливає перед очима Вані. У великій сірій кімнаті, де тхне смаженим і горілим, на залізній сковороді печуться він і Митька. Це дуже боляче. Чорні волохаті чорти перевидають їх загостреними дрючками, потім кидають у кип'ячу смолу, а вони кричать і корчаться від болю. Іноді сюди заходить Мати Божа й полехшує муки всім грішникам; а коли доходить вона до їх, то каже:

— Це ті хлопчики, що мучили Жучка й убили його? Не хочу я допомогти їм. Хай мучаться без кінця-краю...

А вони прохають, плачуть, падають навколяшки.

— Мамо, мамо, ти мене любиш?—питав Ваня.

— Люблю, люблю дуже. А що таке?

— Посидь коло мене, поки я засну.

Мама сідала коло його, гладила по голові, а иноді міцно цілувала.

— Мамо, скажи, є пекло?

— Є, дитинко моя, там грішники...

— Я не хочу, щоб було пекло... Мамо, скажи, що пекла немає.

— Ні, воно є, але для тебе воно не страшне: ти гарний, слухлявий, мій синочку.

— А Бог добрий?

— Добрий, дуже добрий, мій голубе. Ти ж кожного дня й вечора молишся йому. Йому треба молитись.

Ваня заспокоювався, але заснути всетаки не міг. Останніми вечорами Вані здавалось, що в перемешок між ліжком і стіною просувались чвісь лапи й шкрябади стінку, немов якась звірюка хотіла видряпатись з підлоги на ліжко. Ваня від жаху сунувся до краю ліжка, ледве не падаючи додолу. Ранком він хотів присунути ліжко щільніш до стінки й сам побачив, що вільного місця там не було й ліжко стояло, зовсім присунуте до стінки.

— Куди ж тут можна лапу просунути?—дивувався Ваня й довго думав над цим, але ні матері, ні бабусі не сказав нічого. Тоді він почав прохати маму, щоб сиділа коло його, поки він засне. Перший вечір, коли сиділа мама, ніхто не шкрябав під ліжком, а на другий Ваня знову почув шарудіння й клацання зубів. Він стиснув материну руку й, важко дихаючи, спитав:

— Мамо, ти нічого не чуєш?

— Ні, синочку, а що таке?

— Нічого... а скажи, тут вовків не буває?

— Ні, не буває. Вони живуть далеко-далеко. Спи, спи.

Ваня раніш думав, що це вовк забігає ввечері до кімнати й хоче його вкрасти, як украв він одну дівчинку, про що розказувала бабуся. А раз вовків тут не може бути, то це, виходить, Жучок хоче вкусити його за те, що Ваня бив його. Думка про це гострими колючками шпигала гарячий мозок, захоплювала віддих й холодила тіло. Вже засипаючи, Ваня шулювся від жаху й бурмотів:

— Жучок... прости... не кусай...

Згодом вдень Ваня зовсім не згадував про Жучка, сміявся, гуляв з товаришами і вже подумував про те, що пора відвідати свій город, але коли наближався вечір, то щось ніби відгонило від його веселощі і сміх, і він починав сумувати; коли ж світом опановувала темрява, то кожний шелесть глибоко турбував Ваню. З неприємним і банним почуттям Ваня лягав спати і хоч коло його сиділа мама або бабуся, він знав, що з'являться спід ліжка чорні лапи й почується клацання зубів. Він чекав їх появи з напруженням, завмираючим серцем і важкою головою. І коли починалось уперте шкрябання пазурами об стінку, Ваня почував якесь страшне задоволення, бо гадав, що инакше й бути не може, й Жучок неодмінно мусить помститись.

Вані дуже хотілось піти в ліс подивитись на Жучка й, може, поміритись з ним. Він уже кілька разів підходив до мовчазної стіни лісу, але зайти туди не здолав. Йому було соромно дерев, котрі бачили, як він бив Жучка кием і каміннями; здавалось, що коли він підійде до того місця, де лежав Жучок, то верби, що схилились над драговиною, проговорять:

— Одійди, поганій хлопче! Геть звідсіль. Твоє місце в пеклі.

І ці слова підхоплять пташки в своїх співах, ліс у своїм шепотінні й очерет у своїм шелесті.

Одного разу, блукаючи на узліссі, Ваня з тремтячим серцем і затуманеною головою ввійшов у ліс. Там, як і попереду, було напівтемно, придушено й холодувато. Крадькома, поза деревами, обережно йшов Ваня до багновища і ще здалеку в ніс йому вдарили неприємні пахощі дохлятини. На місці Жучка був уже не сіро-жовтуватий шматок м'яса, а важко тхнув чорний обгризок. Ваня спершу не помітив його серед купи каміннів, але підійшовши ближче, злякав з його рій мух і ватагу чорних жуків з довгими швидкими ногами.

Ваня довго стояв і дивився, як зоспокоєні мухи й жуки доїдали тіло Жучка, і вже не помічав тих гнилих, занудливих пахощів дохлятини, котрі наповняла повітря. І думав він про те, що вже нічого не може зробити для Жучка, а хотілось зробити щось і цим «щось» спокутувати свій гріх. Хотілось, щоб зараз із гущавини очерета вийшов чарівник з золотим костюмом і сказав:

— Ваню, хочеш, я тебе знім, а зате Жучок буде жити?

Ваня відповів би без вагання:

— Іж швидче...

Але чарівник не виходив. Хотілось, щоб з неба злетів добрий янгол і щоб на руках в його був Жучок веселий і повненький. Хотілось, щоб Жучок сказав:

— Ваню, я на тебе не сердюсь.

Але нікого, нікого не було. Небо було чисте, як світло; одноманітні гудів джміль над червоною квіткою.

Тоді серед товстої зеленої трави з довгим глибоким зітханням упала навколюшки п'ятилітня людина, грузнучи в слизьким холоднім болоті, й, схиливши голову та простягнувши рука до неба, проказала:

— Жучок, рідний! Я знаю, ти в раю, тобі там гарно... прости мені... скажи, що простив...

Відповіді не було.

— Не хоче... не прощає... так мені й треба, — миготіло у Ваніній голові й він по волі підвівся. Тиха бавність засмоктала у середині. Тепер Ваня зовсім певен був, що Жучок помститься. Збвравчись іти до дому, Ваня ще раз наблизився до чорного м'яса й знову з сердитим дзижчанням схопились мухи й з швидким шарудінням росипались жуки. Ваня почав вдивлятися у брудний обгрізок і думав про те, що це він винний в тому, що від Жучка залишилось таке гідке й погане.

— Жучок, — прошепотів він тихо.

У багновищі квакнула жаба і ще з більшою ввічливістю захилявся очерет. Зненацька Ваня знову почув ті могильно-тухлі пахощі дохлятина, котрі підіймалась спід ніг. Дихати було гідко, немов у груди вливали смердючі помії. Злість, несподівана й владна, опанувала Ваню й він з гарчачими очима почав обурено топтати гниле м'ясо, що чвакало під ногами.

— Не боюсь тебе, ти клятий, не хочеш вибачити, ось тобі! — кричав Ваня й, скінчивши цю дику наругу, засміявся; сміх його луною пронісся над байдужним багновищем й завмер в очеретах.

— Не боюсь тебе, — переконано проказав Ваня й пішов додому.

Проходючи повз рудого кабанця, він спинився й довго чухав йому боки паличкою. Тут же він згадав про баклажок, котрий давно поклав досягати на хлів і живо поліз туди, щоб достати його, але баклажок роскльовали горобці; баклажків уже наспіло досить і Ваня не дуже розгнівався на злодійкуватих горобців. Вдома він просто прибіг до матері й, винувато посміхаючись, сказав:

— Мамочко, я бігав коло дряговини й упав, штани запаскудив. Не сердься, дай інші, я побіжу на вулицю гуляти.

Мама тихенько потягла його за вухо, але зразу ж дала йому нові штани, й через кілька часу Ваня вже плигав по улиці верхи на розкішній коноплі, силкуючись випередити найкращих їздців.

Ввечері Ваня рішуче заявив, щоб мама коло його більш не сиділа; й дійсно, вже ніхто не шеребався по стіні. Ваня радісно шепотів:

— Ага, ага, злякався!

Вночі, коли всі спали, Ваня прокинувся від того, що хтось почав його душити. Він росплющив очі й побачив, що душила його мама. Ось вона схилилась над ним і одвією рукою стискає йому горлянку.

— Чого... ти... душиш? — прохарчав Ваня.

Але він спроекту не розібрав, що сталося: то не мама, а вже гадюка обвилася круг шиї. Ваня хотів відкинути її, коли то вже не гадюка, а Жучок схопив його за горлянку й гризе. Почуття від цього було тяжке й доскотливе. Ваня схопив Жучка обома руками й, напружуючи всі сили, одірвав ол горла.

— Що ж це таке, Жучок? — питає Ваня: — жили ми з тобою гарно, а кожного дня виносив тобі хліба, кісток, а іноді й м'яса, а ти гризеш мене.

— А ти забув, як бив мене? — гарчить Жучок і з очей в його сплеться вогонь.

Ваня так і захолов і побачив, що спід ліжка вилізає чорт з виделкою й насмішкувато шкирить зуби. За ним ще один... ще... їх багато! Всі чорні, гідкі й великі. Ваня, покаючи зубами від холодного жаху, що охопив його льодовими обіймами простяг уперед руку, щоб захищатись, але Жучок сплигнув з ліжка, побіг до дверей і сховався за ними; вкупі з ним сховались й усі чорти.

Тут Ваня почув, що він мусить встати з ліжка й пробігти в ті двері, за котрими сховався Жучок з чортами. Ваня знав також, що всі вони вискочать з засідки, накинуться на його, будуть кусати й штрикати виделками. Льодовий жах, від котрого німіли й тремтіли ноги, розростався, заволодівав усім Ванею, стискавав груди в своїх міцних холодних обіймах і корчив руки. В голові стукотіло, немов зверху йшов густий кам'яний дощ. Ваня хотів крикнути, покликати на допомогу, але весь він був ніби закутий у залізну клітку і йому не можна було рушити ні губами, ні язиком. Віддих завмер, серце спинилось, все тіло терпло, а по голові ще дужче биля невидимі каміння. Ваня схопився й побіг... Коло дверей на його навалилось щось темне, слизьке й холодне. Воно зовсім обхопило Ваню, стискувало його, щось темне, слизьке й холодне. Воно зовсім обхопило Ваню, стискувало його, залізало в рід, викликаючи огидну нудоту; він корчився, угинався, пручався руками й ногами, хрипів, бурмотів щось незрозуміле, рвався всім тілом, бився головою, а воно ще міцніш стискувало його... вже ніяк було ворухатись. Свідомість свого безсилля страшенно пригнічувала. Ваня почув, як завмирає в його життя, пручнувся з надприродною силою, скинув з себе слизьку істоту, поривчасто задихав і прокинувся.

В той же мент під ліжком почулось сердите шкряботіння й уперто клацання зубів. Ваня не своїм голосом вереснув і зомлів.

Ціна 20 карб.

ХАРКІВСЬКИЙ

Університетський бібліотечний фонд

10775